

AZ ALKALMAZOTT SZOCIOLÓGIA TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁSA*

SZABÓ-TÓTH KINGA

1. Bevezetés

Évek (lassan évtizedek) óta dolgozom kutatóként, szociológusként és szociális munkásként, gyakorló szakemberként hátrányos helyzetű településekkel, közösségekkel – foglalkozom ezen belül többségében roma szülőkkel és gyerekekkel (többnyire) Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, illetve Észak-Magyarországon. Az utóbbi időben egyre többet dolgoztam társadalmi innovációkkal, egyre többször kerültem interdiszciplináris kutatói környezetbe, és egyre többször alkalmaztam a szociológia szemléletmódját, paradigmáit és módszereit úgynevezett alkalmazott szociológiai kutatások során.

Az utóbbi években – különféle tudományok, területek előretörése és a világ nagymértékű változása miatt – egyre inkább foglalkoztat az a (mások által is felvetett) kérdés, hogy mi, illetve mi lehet a szociológia szerepe a 21. században. Van-e még létjogosultsága ennek a tudománynak, és ha igen, hogyan lehet a szerepét megerősíteni – kihatva számára is egy szeletet ebből az újfajta tudományos mezőből. „Ez a világ talán új társadalomtudományt kíván” – írta Némedi Dénes¹ *A szociológia egy sikeres évszázad után* című cikkében, melyben végkövetkeztetése azért nem volt e tekintetben túlságosan optimista. Elmélet és alkalmazás, filantróp szemléletű kutatások és társadalompolitikai beavatkozás, „politikacsinálás” és tudományos kutatás, szociológusság és társadalmi mérnökség. Ismerős kifejezések ezek ebben a társadalomtudományban – lényegében annak kezdete óta.

Talcott Parsons az Amerikai Szociológiai Társaság 39. elnökeként (1950) vetette fel azt, hogy megfelelő egyensúlyt kellene találni az alapkutatások és alkalmazott kutatások között. Nagy kérdés volt számára, hogy a szociológus hogyan vállalja azt a felelősséget, melyet a társadalom alakításának szükségessége mér rá. Úgy vélte, hogy egy problémán való szisztematikusan munkálkodásnak alapvető prioritása kell hogy legyen a probléma azonnali, gyakorlati megoldása felett.² Úgy gondolom, hogy ez a szemlélet az általam vezetett kutatásokat is jellemzi. Paul Lazarsfeld pedig – szintén ASA elnöksége alatt – 1962-ben azt javasolta, hogy az éves konferencia címe a *Szociológia a gyakorlatban* vagy az *Alkalmazott szociológia* legyen – jelezve talán a szociológia egyfajta újrapozicionálásának szükségességét. Mindenesre ez az aktus önmagában is mutatja az alkalmazott szociológia térhódításának jelentőségét és elismerését – legalábbis az USA-ban. A konferencián azzal a fontos és egyre megkerülhetetlenebb kérdéssel is foglalkoztak a kutatók, hogy milyen nehézségek jelent-

* A kutatás a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program *Creative Region* című kutatási projektje keretében zajlott.

¹ NÉMEDI 2000, 16.

² LARSON 1995.

keznek a gyakorlati problémák kutatási kérdésekké alakítása során és kutatási eredmények társadalompolitikai cselekvési javaslatokká formálásában.³

Kutatásaim során szinte valamennyi fent említett szerepben voltam: volt, hogy az alkalmazott kutatásaim „megálltak” a probléma feltárásánál és megoldási javaslatok készítésénél, és volt, hogy ezen túlmenően akcionalista jelleggel egyfajta beavatkozás is történt. Az évek során rájöttem, hogy amit csinálok – illetve tanár- és kutatótársaimmal itt, Miskolcon csinálunk –, az a Toynbee Hall, a Hull House és a Pittsburgh Kutatás valamiféle 21. századi elegye.

Ebben a tanulmányban a fentiekkel összhangban szeretném röviden felvázolni az alkalmazott társadalomtudományok, az alkalmazott szociológia történetét, bemutatva szemléletmódját és az általa preferált módszereket – így adva egyfajta összegzést a kutatásaim háttéréül szolgáló módszertanról.

2. Az alkalmazott szociológiáról

Az alkalmazott szociológia lényegében a szociológiai elméletek, szemléletmódok és kutatási módszerek gyakorlati kérdések megválaszolásának érdekében történő használata, melynek során döntéshozók, piaci és más szereplők számára társadalmi kérdések, illetve problémák jobb megértetése, tudományos igényességű megvilágítása, kutatása és a megoldások lehetséges módszereinek, útjainak felvázolása zajlik.

Az, hogy a szociológus szerepe mi lehet a problémák gyakorlati megoldásában, egy másik kérdés, hiszen lehet, hogy a szociológus megmarad tisztán tudósi szerepkörben – nem válva a gyakorlati cselekvés szereplőjévé, elkülönítve ez esetben a tudós és az értelmiségi aktivista szerepét. Más esetekben – például az akcionalista szociológia, szociológiai intervencionalizmus esetében – a határok elmosódnak: a szociológia nemcsak alkalmazott jellegűvé válik, hanem maga a szociológiát gyakorló ember is a tudós szerepből kilépve erőteljesen bevonódik társadalmi folyamatok generálásába, megoldásába.

Az alkalmazott szociológiai kutatások története Lester F. Ward szerint több mint 150 évre nyúlik vissza.⁴ Az alkalmazott szociológia feladata Ward szerint egyfajta hidat képezni az elmélet és a gyakorlat között, a szociológiai elméleteit közelebb hozni a társadalompolitikai döntéshozókhöz és mindezek mellett hozzájárulni a szociológiai elméletek és módszertanok fejlesztéséhez. Az alkalmazott szociológusok fő célja szerinte a társadalmi élet fejlesztése szociológiai elméletek és kutatások segítségével, szociológiai szempontok és nézőpontok beemelésével.

Vannak kutatók – mint maga Ward is –, akik szerint az alkalmazott szociológia a 19. században elinduló, majd virágzó filantróp szemléletű kutatások egyenes folytatása⁵, míg mások szerint a kettő lényegében külön utakon fejlődött. Amíg az utóbbi társadalmi, szociális problémákból és azok megoldásából alakult ki társadalmi kérdések iránt fogékony, laikus értelmiségi, polgári körökből, addig az előbbi az egyetemekből, az azokon szerveződő és a szociológia tudományos reputációjáért folyamatos küzdelemben álló kutatók által jött létre.⁶

A szociológia alkalmazott jellege véleményem szerint egészen az alapítójáig, Auguste Comte-ig visszavezethető, aki a szociológia egyik feladatának tartotta a közvélemény szelíd

³ LARSON 1995.

⁴ LARSON 1995.

⁵ Lásd ehhez például PERLSTADT 2007; LARSON 1995.

⁶ Ehhez lásd NÉMEDI 1999/a; 1999/b; 2010.

terelgetését és egyfajta tanácsadói szerepkör kialakítását. A szociológiának közvetítői szerepkört szánt a tudomány és a társadalmi aktivizmus között. A szociológia tudományán belül megkülönböztetett társadalomstatisztikát és a társadalmi változások tudományát. Comte maga úgy vélte, hogy a szociológus tanácsokat adhat, de nem feladata a gyakorlati megvalósításban való részvétel. A korai gondolkodók közül Herbert Spencer – Comte-tal szöges ellentétben – úgy vélte: a szociológusok feladata a közvélemény és a döntéshozók meggyőzése a tekintetben, hogy a társadalmi folyamatokba kívülről mesterségesen beavatkozni nem szabad, azok spontán, természetes módon alakulnak.

Lester F. Ward volt az, aki az alkalmazott szociológia kifejezést valójában először használta.⁷ Ward (1883) úgy gondolta, hogy a szociológia elsőbbséget élvez az alkalmazott szociológiával szemben, azaz az utóbbi az „igazi”, a „tisztá” szociológiától függ. Ward úgy vélte, hogy a szociológia elsődleges feladata a társadalmi törvényszerűségek, működési módok tanulmányozása és csak másodsorban az, hogy megmondja: milyen irányba és hogyan fejleszthető a társadalom. Meglátása szerint az alkalmazott szociológia egyfajta evolúciós fejlődést követően alakul ki az eredeti, a „tisztá” szociológiából.⁸

Ward átvette Comte-tól a „szociokraták” kifejezést, és úgy tartotta, hogy a kormányzat képes lehet fejleszteni a társadalmat, amennyiben a döntéshozók a társadalomtudományokban való jártassággal rendelkeznek. A tudományos alapokon nyugvó jogalkotást társadalomstatisztikai és szociológiai alapokra kell helyezni, azért, mert ezek a tudományok rendelkeznek olyan megbízható forrásokkal, melyekre minden társadalomfejlesztés építhető. Ward mindezek mellett nem helyeselte a baloldarlól érkező radikális társadalmi átalakítási programokat, inkább úgy vélte, hogy neveléssel, oktatással lehet sikereket elérni. A társadalomtudomány feladata leginkább általános alapelvek lefektetése, melyek útjelző táblaként szolgálhatnak a politikai és társadalmi cselekvések számára. Ward határozottan elkülönítette a tudós és aktivista szerepét: szerinte a szociológusnak mint tudósnak nem szabad beleártnia magát aktuális társadalmi kérdések megoldásába, mert akkor politikus lesz belőle. Kiállt az értékeslegesen tudomány mellett. Comte-tal ellentétben úgy gondolta, hogy az alkalmazott szociológia feladata nem egy ideálisnak vélt társadalom felé segíteni az emberi közösségeket, hanem konstruktívan hozzájárulni a társadalom fejlesztéséhez. Az egyéni cselekvések harmonizálása is feladata, méghozzá úgy, hogy azok összegzett módon tudjanak a közjóhoz végső soron hozzájárulni.⁹

A folytatásban a teljesség igénye nélkül vázlatosan – hiszen lehetetlen lenne valamennyi ilyen irányú törekvést e helyütt bemutatni – az alkalmazott szociológiai kutatások alátámasztásaképpen áttekintem annak hagyományait. Kötődjenek ezek akár a szociális kérdések iránt fogékony kutatók munkáihoz, akár az egyetemi szférához. Elsősorban Nagy-Britanniára, Franciaországra, Németországra és az Egyesült Államokra összpontosítom a figyelmet.

A statisztika megszületésével és kiteljesedésével párhuzamosan (1800–kb. 1880-ig) megjelenik a társadalmi problémák társadalompolitikai, filantróp jellegű leírása Angliában és Franciaországban.¹⁰ Ezek a leírások, elemzések többnyire orvosoktól vagy olyan jó szándékú laikusoktól származtak, akik kapcsolatba kerülve a társadalom alsóbb rétegeivel szeretnék volna jobban megérteni az őket érintő társadalmi problémákat. Az írások másik része pedig olyan szerzőktől származott, akik e kedvezőtlen folyamatok elszenvedőit deviáns

⁷ LARSON 1995.

⁸ Lásd ehhez WARD 2008.

⁹ LARSON 1995.

¹⁰ NÉMEDI 1999/b.

embereknek látták, és szerették volna őket jobb útra téríteni. Ezek a kutatások többnyire morálstatisztikai jellegűek voltak, és – ahogy Némedi fogalmaz – „a hatékony társadalmi ellenőrzés vágya hajtotta [ezeket]”.¹¹ Kutatásaikat összefoglalóan survey-nek nevezték, utalva a szó eredeti jelentésére (mint „áttekintés”, kutatás – kvalitatív elemekkel is). Angliában ezeket az elemzéseket az állam generálta sok esetben azáltal, hogy fontos társadalmi kérdésekben vizsgálóbizottságokat küldött ki, melyek az érintettek megkérdezése révén készítették el jelentéseiket. Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című művét is ezekre a jelentésekre alapozva készítette el.

Nagy-Britanniában az 1830-as és '40-es években a statisztikai módszereket is használó, de valójában amatőr társadalomkutatók az elit tagjai is voltak egyben – így ezeket az elemzéseket, eredményeket közvetlenül állították a szociális reformok szolgálatába. Ezekben az években élte virágkorát ez a fajta survey, és központja kezdetben Manchester, majd London lett. Hanyatlása a szociáldarwinizmus térnyerésének is volt köszönhető, illetve az életkörülmények javulásának. 1869-ben alakult meg a Charity Organization Society azzal a céllal, hogy segítse az „érdemes szegények” kiválasztását és leválasztását a szegények azon csoportjaitól, akiket a segélyek és támogatások csak a szegénységgel való együttélésre kondicionálnak. A szervezet ilyesfajta segítő munkáját tudományos mérésekre szerette volna alapozni, illetve gyakorlati segítségnyújtást is tervezett, így szociálismunkás-képzést indított.

Charles Booth kutatása a londoni szegénységgel kapcsolatosan is a fenti társadalompolitikai viták mentén történt. Célja a szegénység széles körű felmérésén túl az volt, hogy megvizsgálja: mennyien vannak azok, akik elsődleges szegénységben élnek – a jövedelem hiánya miatti állapotban –, és mennyien vannak azok, akik a másik csoportba tartozva életmódjuk által élnek szegénységben.¹² A kutatás során Booth nyolc jövedelmi kategóriát állapított meg. Vizsgálatait nyolc kötetben publikálta 1889 és 1903 között. Booth kutatásának eredménye – többek között – az volt, hogy sikerült Malthus tézisének megcáfolnia, illetve az, hogy empirikusan bizonyította: a szociáldarwinizmusnak a tétele, mely szerint a jótékonykodás növelné a szegénységet, nem bizonyítható. Megállapította, hogy a szegények jelentős része elsődleges szegény (azaz nincs megfelelő jövedelme). Booth interjúkat készített, jegyzőkönyveket, statisztikai adatokat tanulmányozott, megfigyeléseket végzett. Kutatásainak volt egy talán meglepőbb eredménye is, ugyanis úgy találta, hogy a jótékonykodásnak nincs hatása a szegénység mértékére, azaz nem növeli, de nem is csökkenti azt. Némedi kiemeli Nagy-Britannia kapcsán azt a tényt, hogy a második világháború után létrejövő egyetemi társadalomtudományi-szociológiai kutatás a fent felvázolt tradícióba illeszkedett, és azzal – kis fáziskéséssel ugyan – de összefonódott.¹³

Franciaországban az előzőhöz hasonlóan szintén megjelenik az 1800-as évek közepén a társadalmi reformokhoz kapcsolódó (kezdetben) laikus társadalomkutatás. Louis R. Villerme volt az, aki orvosként hat éven keresztül végzett kutatásokat textilgyári munkások körében, melynek során szisztematikusan leírta a munkafolyamatokat, illetve az azokat végzők (nők és gyerekek) helyzetét, valamint a munkavégzés higiéniai körülményeit.

Frédéric Le Play az előzőnél ismertebb kutató. Le Play családmonográfiákat készített, ami során a családok költségvetését, a családok történetét, életmódját, munkakörülményeit írta le részletesen. Kutatásaival célja volt a társadalmi béke, harmónia megtalálása, visszaállítása, azaz azon okok megtalálása, melyek az emberek boldogságának alapjai. Két, a mai

¹¹ NÉMEDI 1999/b, 438.

¹² Lásd ehhez ROWNTREE 1971.

¹³ NÉMEDI 1999/b.

napig a társadalompolitikai vitákban fontos fogalmat használt, a szabadságot és a biztonságot, és úgy vélekedett, hogy a biztonság előrébb való. Családtipológiát készített, és azt sugallta, hogy a családok stabilitását erősíteni lehetne az erősebb családi kötelekkel, a patriarchális családi forma felé való elmozdulással. Le Play hatással volt angol társadalomkutatókra is, és azon dolgozott, hogy az általa képviselt paternalista, konzervatív reformszemléletű társadalomtudomány intézményesüljön.¹⁴

A francia társadalomkutatók szerepének vizsgálatakor ki kell emelnünk Émile Durkheim munkásságát, akinek az 1897-es munkája (*Az öngyilkosság*) az első olyan nagy szociológiai munka, mely az elméleti munka (Comte-tól induló hagyomány) és a gyakorlati társadalomkutatás (Quetelet-féle morálstatisztika) ötvözetének tekinthető. Némedi azonban úgy véli,¹⁵ hogy ez a munka nem tekinthető a problémaorientált empirikus társadalomkutatás folyományának.

Nagy történelmi ugrással, a francia alkalmazott szociológiai hagyományokat követve Alain Touraine akcionalista szociológiájáról is szó kell hogy essen. Elméletének kidolgozásához a társadalmi mozgalmak kialakulását és fejlődését tanulmányozta.¹⁶ Egy korszerű, modernizáltabb formában megjelenő marxista társadalomelmélet megalkotására törekedett, és a strukturalista, illetve funkcionista elméletek beemelése mellett a társadalmi konfliktusok elemzését is fontosnak tartotta. Úgy vélte, hogy amíg az előbbi a társadalmi rend fennmaradását magyarázza, addig az utóbbi éppen a társadalom dinamikus jellegét, a változást és az azt mozgató erőcsoportok működését ragadja meg. Touraine a társadalmi mozgalmak tanulmányozása során odáig jutott, hogy ezeket a társadalmi változások mozgatójaként értelmezte. Az 1970-es évektől még inkább a szociológiai intervencionalizmus felé mozdult, ami során a szociológus szerepét a társadalmi mozgalmak szervezőinek összefogásában látta, abban, hogy a mozgalmi jelleget egy tudatosabb szintre emelve segítse. Touraine elméletének megfogalmazását követően maga is a gyakorlat felé orientálódott, és mint „politika-csináló” folytatta pályáját.

Németországban 1872-ben hozták létre a *Verein für Sozialpolitik* nevű szervezetet, mely a kezdetektől társadalompolitikai, gazdasági ügyeket vitatott meg. Ebben a szervezetben egy etikai megfontolásokat is figyelembe vevő gazdaságtan megteremtése volt a cél, nem pedig egy önálló társadalomtudomány létrehozása. Némedi megjegyzi, hogy habár maga Max Weber is részt vett a szervezet kutatásaiban – Tönnies, Alfréd Weber és Sombart mellett –, elméleti munkáiban az ott feltárt kérdések nem jelentek meg, azaz a szociológiaelmélet és a fent leírt társadalomtudományi jellegű kutatás nem kapcsolódott valójában egybe Németországban sem.¹⁷

Az USA-ban a moralista társadalomreformerek nem bírtak olyan politikai befolyással, mint Nagy-Britanniában. Részben éppen emiatt ezek a reformerek helyi közösségekhez, illetve később az egyetemekhez fordultak a társadalmi jelenségeket firtató kutatásaikkal, így erőteljes empirikus társadalomkutatás zajlott már az egyetemi szociológia kialakulása előtt is. Az 1980-as évek végén kezdődtek el közegészségüggyel kapcsolatos statisztikai kutatások.¹⁸

Az empirikus társadalomkutatás a szegénységkutatásból indult ki, az európai settlement típusú szociális segíttéssel összefonódva: a Hull House (settlement) aktivistái Chicagóban az

¹⁴ BOTOS 1996.

¹⁵ NÉMEDI 1999/b.

¹⁶ POKOL 1995.

¹⁷ NÉMEDI 2010.

¹⁸ PERLSTADT 2007.

1890-es években (Kelley, Addams és mások, akihez egyetemi kutatók, John Dewey és George Herbert Mead is csatlakoztak) meg voltak arról győződve, hogy ha a szegények életkörülményeit alaposan dokumentálják, akkor fontos társadalmi reformok kezdődhetnek. Ezekben az években a Hull House munkatársai Charles Booth londoni kutatásait alapul véve szisztematikusan feltérképezték a környéket, és alapos leírásokat készítettek az ott lakókról. Az aktivisták számára az elméletet megelőzte a gyakorlat és az abból nyerhető tudás.

A Hull House az East Londonban alapított Toynbee Hall mintájára jött létre 1884-ben, és fő célja a munkásosztály tagjainak oktatáshoz való hozzáférése, javítása és szociális segítése volt. 1892-ben Addams adta ki a „3 R”-t (a lakás, kutatás és reform – magyarra így tehetnénk át). Ennek lényege a Hull House küldetése: együttműködés a helyiekkel, életkörülményeik (szegénység, függőség) intenzív kutatása, a közvélemény folyamatos informálása mindezekről és társadalmi-szociális reformok sürgetése, kikényszerítése.¹⁹

Du Bois pedig, aki az első fekete társadalomkutató volt, 1899-es munkájában (*A philadelphiai néger*) Philadelphia feketék által lakott kerületében végzett kutatást, melynek célja részint az volt, hogy megmutassa: a feketék nem alkotnak homogén réteget, hanem közöttük is van középosztály. Du Bois, bár a kutatását követően nem tudott jó egyetemen állás találni, és így később újságírónak állt, a kutatás idejében a Philadelphiai Egyetem alkalmazottja volt, így kutatása egyetemi kutatásnak is minősíthető.²⁰

A *Pittsburgh Survey* (1906–1909) már olyan kutatás volt, melyben szociális munkások dolgoztak együtt egyetemi kutatókkal, és amely a városi reformerek céljait szolgálta.²¹ A Pittsburgh Survey akkora sikert aratott, hogy az USA-ban ennek nyomán egyfajta survey mozgalom bontakozott ki, mely nagyjából az 1930-as évekig tartott, és a tudományos kutatás, az újságírás, valamint a társadalmi tervezés egyfajta elegyévé vált. A survey háromféle szakember munkájával készült: egyrészt feltételezett társadalomkutatókat, akik a helyzetet feltárják, feltételezte továbbá társadalmi tervezők bevonását, akik javaslataikkal hozzájárulnak a társadalmi reformok megfogalmazásához, valamint feltételezte úgynevezett „disszeminátorok” munkáját is, akik széles körben elterjesztették a szükséges javaslatokat, de edukáltak is egyben annak érdekében, hogy a közeg minél befogadóbb legyen. Ernest Burgess, a Chicagói Egyetem tanára fenntartásokkal kezelte a fenti típusú survey vizsgálatokat, kritizálva annak módszertanát (ezt lehet úgy is értelmezni, mint az egyetemi szociológia nagy nehezen megszerzett tudományos reputációja védelmét). Az egyetemen ez idő tájt a statisztikák mellett etnográfiai megfigyeléseket és személyes dokumentumokat használtak a kutatók. Később, az eredeti survey mozgalom hanyatlását követően maguk is a survey módszert kezdték használni.²²

1933-ban készült el a *Recent Social Trends* nevű jelentés, mely szellemiségében azt volt hivatott demonstrálni, hogy az empirikus egyetemi szociológia önálló képződmény, nem pedig a 19. századi empirikus társadalomkutatás folyománya.

Az alkalmazott szociológiára az USA-ban a tudományos szférán kívüli világból talán jó példa Ford autógyára, ahol Henry Ford ötlete nyomán az 1910-es évek elején felállt egy szociológiai részleg, melynek feladatát a munkások megfigyelése, kutatása és kiválasztása jelentette, éspedig egy speciális program számára (mely programot és annak humánus voltát sokan, sok szempontból kritikával illették).

¹⁹ HILSCHER 1989.

²⁰ NÉMEDI 1999/b.

²¹ *The Pittsburgh District* 1914.

²² FEISCHMIDT 2006.

William F. Ogburn 1929-ben deklaráta, hogy a szociológia mint tudomány nem hivattott arra, hogy a világot jobb helyé tegye.²³ Ugyanakkor úgy vélte, hogy az alkalmazott kutatások alapját a tudományos módszerek jelentik, és ezeket le kell választani a propagandáról, az etikáról, a vallásról és az újságírástól. Úgy gondolta, hogy éles határvonalat kell húzni a „politikacsinálás” és a tudományos kutatás között. Ogburn megkülönböztette egymástól a szociológusokat és a társadalmi mérnököket: az előbbi kutató tudós, az utóbbi pedig bizonyos módszereket és tudást a gyakorlatban alkalmazó szakember, de nem tudós.²⁴

Az USA-ban a második világháború alatt létrehozták az Office of Facts and Figures szervezetet, melynek feladata közvélemény-kutatások végzése volt olyan területeken, melyek a háborúhoz valahogyan kapcsolódtak (például a háborúval kapcsolatos vélekedés a lakosság körében vagy a háború során bevezetett korlátozások állampolgári megítélése).

Robert K. Merton és Paul F. Lazarsfeldet is meg kell röviden említetünk abban a sorban, mely az alkalmazott szociológiai kutatások háttérét vizsgálja. Együttesen tették le a voksukat a középszintű elméletek kidolgozása mellett, és együtt alapították az Alkalmazott Társadalmi Kutatások Központját is. Merton számos más ismert tevékenysége mellett nagyban hozzájárult az empirikus szociológia módszertanának kimunkálásához, valamint az ő nevéhez fűződik a fókuszcsoporthoz interjúk módszertanának kidolgozása is.

Rensis Likert szociálpszichológus a viselkedéstudományok eredményeinek gyakorlati alkalmazásáért is sokat tevő kutatóként ismert, ő volt a hozzá fűződő skála megalkotója, és a második világháborút követően maga is végzett társaival olyan kutatásokat, melyeket aztán az üzleti világ, a szervezetek, a kormányzati és más megrendelők tudtak hasznosítani.

Mint ahogyan a bevezetőben is írtam, Talcott Parsons, az Amerikai Szociológiai Társaság 39. elnökeként vetette fel (1950) a megfelelő egyensúly megtalálását az alapkutatások és az alkalmazott kutatások között. Az 1960-as évek Amerikájában számos olyan, egyetemekhez köthető társadalomkutató intézet jött létre, amelyek kutatásai megtermékenyítőleg hatottak a szociológiai elméletek kialakulására, a módszertani kérdések megújítására (így például az esettanulmányok széles körű alkalmazásának lehetőségeire). Paul Lazarsfeldnek az ASA elnökeként a korábban már említett módon szintén nagy szerepe volt az alkalmazott szociológia és a „tisza” szociológia lehatárolásában.

Az 1970-es évek végén és a '80-as évek elején sokan szereztek az USA-ban szociológus mester, vagy PhD-fokozatot, ugyanakkor a felsőoktatás egyetemi oktatókra vonatkozó befogadóképessége nem volt túl erős. Így közülük sokan helyezkedtek el az akadémián kívüli területeken – így növelve az alkalmazott társadalomtudományi kutatók táborát, a szemléletmód ismertségét. Hasonló a helyzet a jelenlegi Magyarországon is. A 20. század közepére a laikus, de lelkes polgári körökhöz tartozó reformereket (szinte valamennyi fent vizsgált országban) kiszorították a professzionális kutatók, illetve tudósok. Később a piackutatók és közvélemény-kutatók egyre inkább mint professzionális piaci vállalkozások jelentek meg, és ezek semmiféle hasonlóságot nem mutattak a 19. századi társadalmi reformerek törekvéseivel. Az alapkutatás versus alkalmazott kutatás kérdése a mai napig rendre – sőt egyre erőteljesebben – felmerül nemcsak a nemzetközi, de a hazai szociológiai, társadalomtudományi körökben csakúgy, mint akár a tudománypolitikai körökben is.

A fent leírtak fényében úgy gondolom, hogy az alkalmazott szociológia 21. századi feladata a Ward (és mások) által megfogalmazottak szellemiségében egyfajta mediátori szerep

²³ PERLSTADT 2007.

²⁴ LARSON 1995.

az elmélet és a gyakorlat között a szociológia társadalmilag is hasznosítható elemeinek beépítésével.

3. Alkalmazott szociológiai kutatások lehetséges episztemológiai háttere

Miközben a pozitívizmus a determinizmusokra épít (okság, meghatározottság), a hermeneutika az indeterminizmust, az emberi akarat és viselkedés szabadságát hirdeti, azaz azt, hogy az emberi viselkedést érzések, benyomások, vélekedések (is) befolyásolják.²⁵ A hermeneutika a cselekvések értelmező megértését tartja fontosnak. Alapvetése szerint az emberi viselkedés tanulmányozása soha nem lehet komplex és egzakt, mert eleve telve van bizonytalanságokkal. Továbbá levezethető belőle, hogy a szociológiai változók nem állnak önmagukban, hanem folyamatos változásban vannak, ennél fogva nehezen mérhetőek. Hermeneutikai perspektívából szemlélve fontos a cselekvések és a társadalmi események mögötti okság és szubjektív értelmezés keresése.²⁶

Lincoln és Guba²⁷ az általuk megalkotott naturalista szemléletmódban, a pozitívizmussal szemben úgy vélték, hogy többféle valóság létezik, a megismerő és a megismerés tárgya nem elválaszthatatlanok egymástól, hanem állandó interakcióban állnak, az okságot és következményeket nem lehetséges élesen elkülöníteni egymástól tekintettel arra, hogy minden egymással kölcsönös kapcsolatban áll, állandóan alakul, és a megismerés valójában mindig értéktelített. Az általuk alkalmazott eljárás a folyamatos elméletépítés, több, egymást akár átfedő, állandó változásban lévő munkahipotézissel (mely gondolatok a kvalitatív kutatások egy jelentős részének alapját képezik).²⁸ Guba és Lincoln az interdeterminizmus szemléletét ültették a szociológiai gyakorlatba, ugyanis úgy vélték, hogy a kutatók általi általánosítások és végsőnek tételezett megállapítások lényegében az elme szüleményei, nem eleve, egzakt módon létező dolgok. E vélekedések szerint minden igazság valójában relatív, minden megállapítás kontextusfüggő, nincsenek általánosan érvényes, végső megállapítások. Így fontos kérdés az, hogy az egyik helyen, egyik környezetben talált eredményeket hogyan lehet egy másik környezetbe transzportálni. Működik-e máshol, más körülmények között? A megoldásuk erre az illesztés és a kongruencia, a két eset közötti hasonlóságok és különbségek leírása. A fentiekből következik, hogy elutasítják a deduktív, axiómaszerű elméletépítést (csakúgy, mint minden olyan elképzelés, mely a grondded theory módszertanára épít). Ralf Bohnsack²⁹ pozícióba ágyazott tudásról beszél annak kapcsán, hogy a kutató maga is részese annak a „valóság”-nak, amit megfigyel, vagyis az nem létezik tőle függetlenül. Átveszi a fenomenológia azon álláspontját, mely szerint társadalmi tények önmagukban nem léteznek, ennél fogva a kutatói értelmezések is csak másodlagos konstrukciók.

A fent felvázolt modell (illetve elképzelések) lehet az alapja az olyan alkalmazott kutatásoknak – így az általam végrehajtottaknak is –, melyek partikulárisak, helyhez és időhöz kötöttek, tervezési folyamatok alapját képezhetik, és arra hivatottak, hogy elméleteket építsenek, magyarázatokat hozzanak létre az esetek, az eredmények alapján, egyfajta induktív logika mentén. Az elképzelés értéktelített abban az értelemben, hogy nem vitatja el a szemlélő jelentőségét az értelmezési folyamat során, így alkalmas(abb) általában értéktelített társadalmpolitikai döntések háttéréül (is) szolgálni, mint a pozitívista szemléletű paradig-

²⁵ FEISCHMIDT 2006; LARSON 1995; KVALE 2005; MASON 2001.

²⁶ DENZIN ÉS LINCOLN 2011.

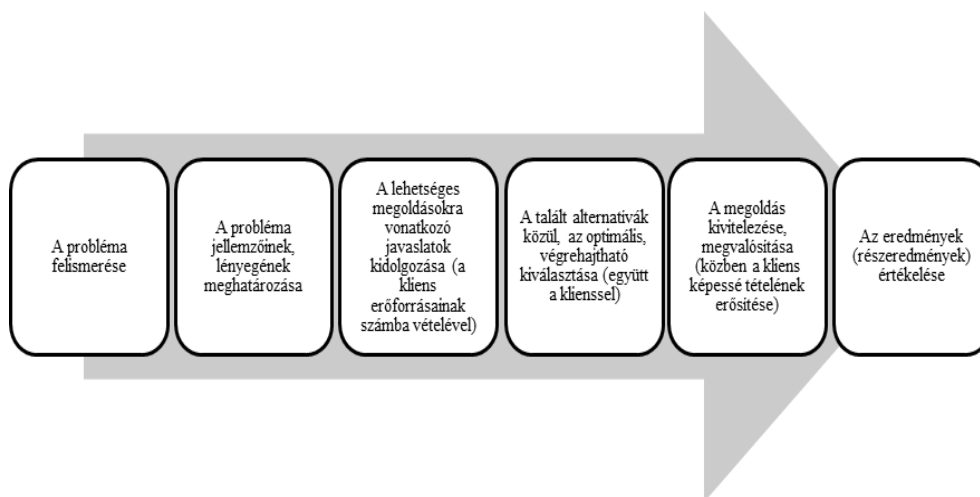
²⁷ LINCOLN ÉS GUBA 1985, 1982.

²⁸ GLASER ÉS STRAUSS 1967; BRYMAN 2015; 2006.

²⁹ Idézi FEISCHMIDT 2006.

mák. Úgy gondolom, hogy az alkalmazott társadalomtudományoknak egy ilyesfajta hermeneutikai, interpretatív szemlélettel kellene rendelkezniük. Alkalmazott társadalomtudományi kutatásaim során egyre inkább azt tapasztalom, hogy a szociális esetmunkában kifejlesztett problémamegoldó modell, a szociológiai kutatások során általánosan alkalmazott kutatómódszertani modell és a társadalmi innovációk generálása során általunk kimunkált modell (lásd később) rimelnek egymásra, azaz egymást kiegészítve alkalmazhatóak a gyakorlatban (lásd ehhez az 1–3. ábrákat).

Néhol a folyamat a probléma alapos feltárásáig jut el, néhol addig, hogy megoldási javaslatokat, társadalompolitikai javaslatokat is megfogalmazunk, néhol pedig mi magunk generálunk folyamatokat a társadalmi változás irányába (akár akcionista jelleggel, akár a társadalmi innovációk generálásán keresztül). A szociológiai kutatásnak önmagában is lehet katartikus, vagy terápiás jellege (bár önmagában a terápia, vagy pszichológiai szempontok alkalmazása nem feladata a tisztán szociológiai munkáknak). Nem szándékolt hatásként azonban akár egy csoportra, szervezetre vagy közösségre irányuló kutatásnak is lehet relevatív hatása és jellege – nem beszélve az életútinterjúról vagy egyéb, feltáró jellegű interjúkról, melyek szinte szükségszerűen váltanak ki hasonló reakciókat.³⁰

1. ábra

A szociális munka problémamegoldó modellje

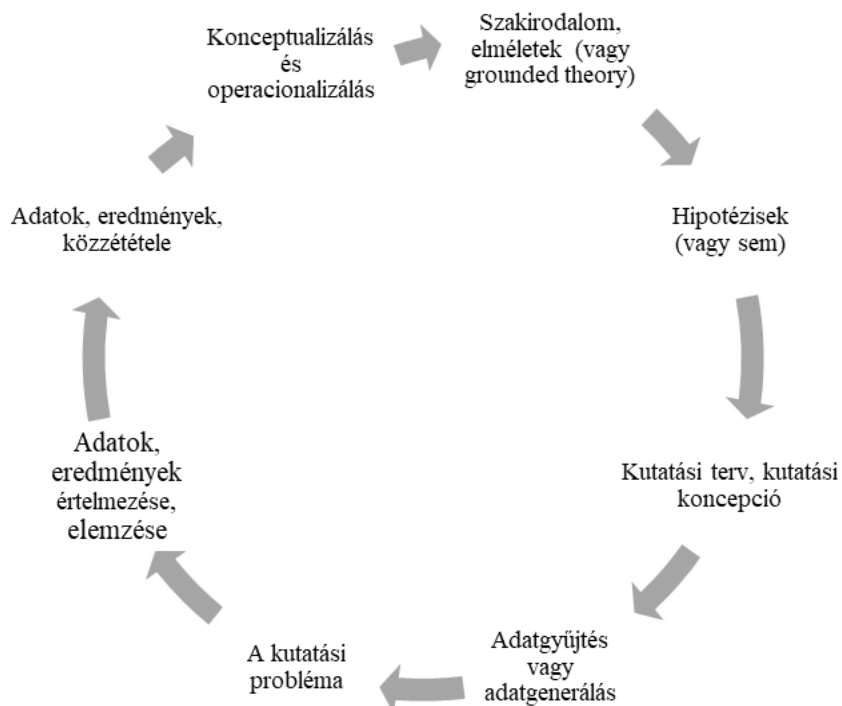
Forrás: saját szerkesztés

A szociális esetmunka során használt problémamegoldó modellt eredetileg Helen Harris Perlman (1957) fejlesztette ki, aki közel hetven évet töltött szociális munkásként, kutatóként, tanárként az alkalmazott társadalomtudományok területén aktívan. A Chicagói Egyetemen iskolaalapítóként írta meg 1957-ben a *Szociális esetmunka: a problémamegoldó folyamat* című művét. Ennek alapján dolgozik a szociális munka problémamegoldó irányzata azóta is.

A szociológiai kutatásokra vonatkozó jól ismert modellt szemlélteti az alábbi (2.) ábra. Az alapmodellben lépésként kerülnek feltüntetésre az egyes munkafázisok, de valójában

³⁰ Lásd erről bővebben KVALE 2005; MASON 2001.

ezek inkább egymással párhuzamosan meghozandó döntések – és sokszor csak pillanatnyi döntések például az alapozott elmélet alkalmazása esetében. A kvalitatív jellegű, a pozitívista szemlélettől eltérő, sokszor inkább induktív logika mentén megvalósuló kutatások esetében a fent említett episztemológiai kiindulópont miatt (a kutató is része a „valóságnak”) adatgenerálásról lehet inkább beszélni,³¹ és nem adatgyűjtésről, illetve – ezzel párhuzamosan – oda-visszaható folyamatokról van szó, melyek rugalmasan alakíthatóak.

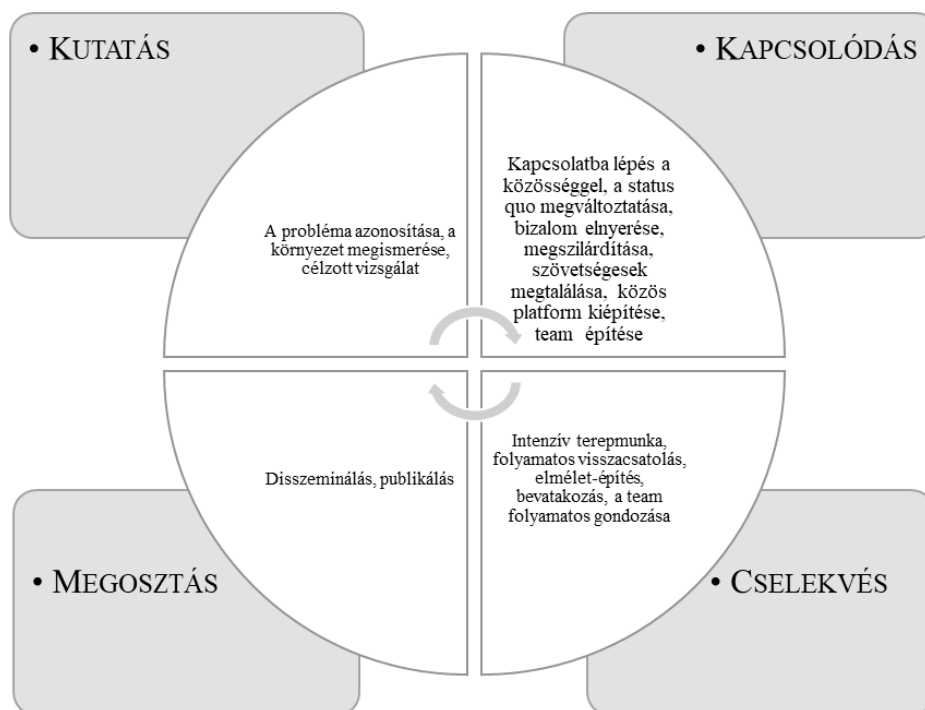
2. ábra

A szociológiai kutatás lépései (általános modell)

Forrás: saját szerkesztés

Végül a társadalmi innovációk generálásnak modellje (3. ábra) bemutatja azt a folyamatot, melynek során társadalmi innovációk létrejönnek, illetve megvalósulnak. A folyamat fontos eleme az alapos feltáró munka, az innováció környezetének megismerése, az innováció érintettjeinek azonosítása, a bizalom elnyerése, a folyamatokba való bevonásuk (ezek ugyanúgy jelen vannak az akcionalista jellegű szociológiai kutatásokban is), az intenzív terepi jelenlét, a folyamatok kísérése, gondozása, disszeminálása és akár – tudományos igénnyel – valamifajta alapozott elmélet folyamatos építése.

³¹ MASON 2001.

3. ábra

A társadalmi innovációk generálásának modellje

Forrás: Saját szerkesztés

Bibliográfia

BOTOS 1996

BOTOS Máté: Frederic Le Play. *Magyar Szemle* (Új folyam) 5/5. 1996.

BRYMAN 2015

Alan BRYMAN: *Social Research Methods*. Oxford, Oxford University Press, 2015.

DENZIN–LINCOLN 2011

Norman K. DENZIN–Yvonna S. LINCOLN: *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Sage Handbooks, 2011.

FEISCHMIDT [é. n.]

FEISCHMIDT Margit: *A kvalitatív módszerek története*. [é. n.] Internet: mmi.elte.hu (Letöltés: 2020. 01. 28.)

GLASER–STRAUSS 1967

Barney G. GLASER–Anselm I. STRAUSS: *The Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Aldi-

- neTransaction. A Division of Transaction Publishers Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 1967.
- GUBA–LINCOLN 1985
Egon G. GUBA–Yvonna S. LINCOLN: *Naturalistic Inquiry*. London, Sage, 1985.
- GUBA–LINCOLN 1982
Egon G. GUBA–Yvonna S. LINCOLN: *Naturalistic Inquiry*. *Educational Technology Research and Development (ECTJ)* 30/4. 1982. December, 233–252.
- HILSCHER 1989
HILSCHER Rezső: A Settlement-mozgalom. *Esély* 1/1. 1989, 55–64.
- KVALE 2005
Steinar KVALE: *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest, Józseveg Műhely, 2005.
- LARSON 1995
Carl J. LARSON: Theory and Applied Sociology. *Journal of Applied Sociology* 12/2. 1995, 13–29.
- MASON 2001
Jennifer MASON: *Kvalitatív kutatás*. Budapest, Józseveg Műhely, 2001.
- NÉMEDI 1999/a
NÉMEDI Dénes: Auguste Comte: A szociológia megalapítója? In: *A szociológia kialakulása*. Szerk. FELKAI Gábor. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- NÉMEDI 1999/b
NÉMEDI Dénes: Empirikus társadalomkutatás a tizenkilencedik század végéig. In: *A szociológia kialakulása*. Szerk. FELKAI Gábor. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- NÉMEDI 2000
NÉMEDI Dénes: A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle* 2. 2000, 3–16.
- NÉMEDI 2010
NÉMEDI Dénes: Bevezetés: a szociológia problémája – ma. In: *Modern szociológiai paradigmák*. 2. kiad. Szerk. NÉMEDI Dénes. Budapest, Napvilág, 2010.
- PERLMAN 1957
Helen H. PERLMAN: *Social Casework: A Problem-solving Process*. Chicago, University of Chicago Press, 1957.
- PERLSTADT 2007
Harry PERLSTADT: Applied Sociology. In: *21st Century Sociology*. Ed. Clifton D. BRYANT–Dennis L. PECK. London, Sage, 2007.
- POKOL 1995
POKOL Béla: *Modern francia szociológiaelméletek*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995.

The Pittsburgh District, 1914

The Pittsburgh Survey: The Pittsburgh district civic frontage. New York, Survey Associates, 1914. Internet: www.russellsage.org (Letöltés: 2020. 01. 20.)

ROWNTREE 1971

B. Seehohm ROWNTREE: *Poverty; a study of town life*. New York, H. Fertig, 1971.

WARD 2018

Lester Frank WARD: *Dynamic Sociology*. October 16, 2018. Internet: www.amazon.com (Letöltés: 2020. 01. 20.)